

УДК 316.77:141.319.8

Анна-Марія Лучак**ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ФЕНОМЕНА КОМУНІКАЦІЇ
В ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ ХХ СТ.**

У статті досліджено антропологічний вимір феномена комунікації як гуманістичного чинника в епоху технократизму. Розглянуто філософські теорії комунікації в контексті зміни парадигми: саморозуміння, взаєморозуміння та дискурсивно-нарративних практик. Окреслено головні критерії, згідно з якими проаналізовані концепції комунікації віднесено до тієї чи іншої парадигми. Обґрунтовано, що дискурсивно-нарративні практики сьогодні є панівною філософською парадигмою у дослідженні феномену комунікації. З'ясовано, що саморозуміння як екзистенційна свобода відкриває людину для Іншого, уможливаючи інтерсуб'єктивну взаємодію. Натомість взаєморозуміння слугує досягненню згоди щодо нормативної координації поведінки. Наррація як дискурсивно значуща оповідь спонукає комунікантів до дії.

Ключові поняття: комунікація, дискурс, діалог, нарратив, саморозуміння, взаєморозуміння, дискурсивно-нарративні практики.

A.-M. Luchak**PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL DIMENSION OF THE COMMUNICATION
PHENOMENON IN THE 20TH CENTURY INTERPRETATION**

The author studies anthropological dimension of the phenomenon of communication as a humanistic factor in the era of technocracy. European integration processes make communication a valuable framework agreement in the construction of ideological orientations. The article highlights the philosophical theory of communication in the context of a paradigm shift: self-understanding, mutual understanding and discursive-narrative practices. The author identifies main criteria by which the concepts of communication under study are related to the particular paradigm. Existential understanding of communication represents the self-understanding paradigm in which a person appears as a spiritual being who seeks to know him and others, to get rid of the vanity of the world, claiming the freedom in existence. Transition from subjectivity to intersubjectivity means origin in philosophy of communication the paradigm of mutual understanding. Experience of the Other is a goal that is embodied in single social discourse that aims to reach the consensus. Virtualization of the social human activity leads to changes in the life environment and opens a new meaning of the concept of communication as a process of active interaction, which can lead to positive social change. Network discourses now are identified with social and communication networks. It is proved that the discursive-narrative practice nowadays is a dominant philosophical paradigm in the study of the communication phenomenon. Mutual understanding leads to the consensus on regulatory coordination of human behaviour. Narration as discursively significant story encourages communicators to action.

Key words: communication, discourse, dialogue, narrative, self-understanding, mutual understanding, narrative practice.

A.-M. Luchak**ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ФЕНОМЕНА КОММУНИКАЦИИ
В ИНТЕРПРЕТАЦИЯХ ХХ ВЕКА**

В статье исследовано антропологическое измерение феномена коммуникации как гуманистического фактора в эпоху технократизма. Рассмотрены философские теории коммуникации в контексте изменения парадигмы: самопонимания, взаимопонимания и дискурсивно-нарративных практик. Определены главные критерии, согласно которым проанализированы концепции коммуникации отнесено к той или иной парадигме. Обосновано, что дискурсивно-нарративные практики сегодня являются господствующей философской парадигмой в исследовании феномена коммуникации. Выяснено, что самопонимание как экзистенциальная свобода открывает человека для Другого, делая возможным интерсубъективное взаимодействие. Кроме этого, взаимопонимание служит достижению согласия по нормативной координации поведения. Наррация как дискурсивно значимый рассказ побуждает коммуникантов к действию.

Ключевые понятия: коммуникация, дискурс, диалог, нарратив, самопонимание, взаимопонимание, дискурсивно-нарративные практики.

Свроінтеграційні процеси у другій половині ХХ століття зумовили актуалізацію комунікативної узгодженості дій. Це спричинило необхідність осмислення комунікації та її ролі у конструюванні світоглядних орієнтирів як ціннісних засад порозуміння. Відповіддю на запит став комунікативний переворот у

самій філософії: перехід від філософії свідомості до філософії інтерсуб'єктивності. Згодом, виникнення соціально-комунікативних інтернет-мереж дало можливість залучити до інтерсуб'єктивної взаємодії кожного, незалежно від національних, культурних чи соціально-політичних уподобань. Однак метою такою взаємодії є досягнення згоди стосовно спільних суспільних вартостей. Як зазначав Д. де Ружмон, головні мотиви європейського об'єднання – це безпека, процвітання і свобода [6, с. 55]. Їх утвердження потребує безперервного пошуку консенсусу, компромісу та відкритості до залучення Іншого.

Дослідження феномена комунікації є актуальним і для України. Розбудова демократії та утвердження громадянського суспільства є необхідною умовою інтеграції України в Європейську спільноту. Здобувши незалежність, Україна прагне відновити втрачений соціальний капітал на засадах європейських вартостей. Консолідації українського соціуму слугуватиме дискурс, спрямований на утвердження ідеалів свободи, рівності та гідності людини. Найбільш сприятливим середовищем для здійснення такого дискурсу є соціально-комунікативні інтернет-мережі.

Феномен комунікації активно досліджують європейські та українські автори. Їхні наукові розвідки належать до різних галузей гуманітарного знання. Філософські аспекти комунікації досліджують: М. Кастельс, М. Волзер, Ю. Габермас, Д. Мілер, Д. Кристал, У. Бек. В Україні філософію комунікації розвивають А. Єрмоленко, В. Куплін, Ф. Бацевич, Є. Більченко, Л. Ситниченко, М. Бойченко, А. Карась та інші.

Незважаючи на численні дослідження, залишається актуальним питання гуманізації комунікації, її змістової трансформації в ході історико-філософського конституювання цього концепту.

Мета статті – проаналізувати антропологічний вимір феномена комунікації в контексті зміни філософської парадигми: від суб'єктивності до інтерсуб'єктивності.

Вперше до аналізу комунікації звертається німецький філософ-екзистенціаліст Карл Ясперс. У його інтерпретації комунікація постає однією з головних рис сучасної історичної епохи, її «специфічною ситуацією». «Ситуація означає не тільки природно-закономірну, але радше смислово дійсність, що постає не як фізична, не як психічна, а як конкретна дійсність... дійсність, яка несе для мого емпіричного буття користь або шкоду, відкриваючи можливості або накладаючи нові обмеження» [14, с. 96].

У цій специфічній дійсності К. Ясперс розрізняє комунікацію наявного буття та екзистенційну комунікацію. У комунікації наявного буття К. Ясперс виділяє три рівні. Перший рівень означає життя людини серед інших людей, а комунікація є засобом утворення необхідних зв'язків у спільноті для комфортного існування. Воно ґрунтується на загальноприйнятих зразках мислинневої культури та загальних нормах соціальної поведінки, гарантуючи безпроблемне буття людини. Знехтувати суспільними нормами для людини означає ввійти у конфлікт із наявним способом людського існування та втратити можливість комунікації.

Другий рівень комунікації починається тоді, коли людина постає як свідомо особистість, як незалежне від світу Я, запитуючи «як люди поведуться та розуміють одне одного» [цит. за 5, с. 133]. Таке Я ставиться до світу як до об'єкта власного дослідження, а власна незалежність, за К. Ясперсом, є головною передумовою виникнення цілерациональної комунікації. Проте у цій незалежності прихована суперечність. Вивищуючи себе над іншими, Я починає розглядати спільноту як засіб, а не як мету, що суперечить категоричному імперативу І. Канта, спричиняючи руйнування суспільної моралі.

Суб'єкт-об'єктне відношення між Я та Іншими К. Ясперс розглядав у площині соціального виміру, не беручи до уваги двобічний характер взаємодії. Згідно з логікою мислителя, спільнота, яку Я досліджує, існує вже до початку комунікації. Я актуалізує дискурс, вибудовуючи його за певними правилами, нормами та цінностями. Для того, щоб виокремити себе як суб'єкта, Я повинне рефлексувати над цим дискурсом. Однак, щоб діяти в ньому, Я повинне позиціонувати себе як незалежне, але К. Ясперс не пояснює задля чого необхідна ця незалежність [14, с. 173].

Якщо погодитися з тим, що кожне Я керується власними егоїстичними намірами, то можна припустити, що почнеться змагання за самовивищення, яке з необхідністю зумовить війну всіх проти всіх. Змагання за самоутвердження нівелює місію Я у спільноті, й виникають такі собі Над-Я, що комунікують позірно. Це означає, що така комунікація не є цілерациональною і має за мету не досягнення консенсусу, а вирішення нагальних потреб. Я починає діяти як інструментальний розум. У такому дискурсі апіорі не можуть існувати такі поняття, як «взаєморозуміння» та «свобода», унеможливується існування спільноти.

На третьому рівні комунікація стає цілеспрямованою. «Людина є не лише формальним Я процесу розуміння й не лише вітальним буттям, але й водночас носієм певного змісту, який або лишається прихованим у темряві примітивної спільноти, або ж висвітлюється в духовній цілісності свідомого буття» [5, с. 135]. Цією духовною цілісністю є ідея, яка гуртує спільноту як єдине ціле – ідея єдиної віри, ідея держави, ідея сім'ї, ідея університету. Саме ця ідея стає першою передумовою змістової комунікації, де актори мають спільні цінності та власну єдність як мету.

Зазначимо, що К. Ясперс не розглядає кількох інших аспектів: змістове й діяльнісне наповнення незалежності Я та одностайності спільноти в трактуванні ідеї. По-перше, коли Я приймає ідею, його незалежність змінює характер, адже тепер вона обмежена правилами, за якими живе спільнота. По-друге, люди як

соціальні атоми-носії певного змісту повинні ще знайти один одного. Має бути виявлено самотність Я першого рівня комунікації, втеча від якої спонукатиме його знайти Інших, щоб об'єднатися з ними в спільноту.

Цілераціональна комунікація об'єднує Я з Іншими в дискурсі, проте не наближує Я до себе самого. Три об'єктивно наявні рівні комунікації є обмеженими, але К. Ясперс зазначає, що саме ці межі вказують на вимушену необхідність екзистенційної комунікації. На першому рівні комунікації Я обмежене рефлексивно, на другому – загальною ідеєю цілого, на третьому – екзистенцією. Те, що є невидимим на рівні наявної комунікації, з'ясовується саме на рівні екзистенції.

За К. Ясперсом, комунікація наявного буття є недостатньою, що спричинює філософську рефлексію, де відкривається умова можливості Я лише завдяки зв'язку з іншими людьми. Така комунікація є лише засобом для буття, але не самим буттям. В екзистенційній комунікації, «... де я вперше зустрічаю та пізнаю самого себе, інша людина – це певна, саме ця інша людина: її унікальність є вирішальною для субстанційності її буття» [5, с. 138]. Це процес взаємотворення особистостями одна одної. Екзистенційна комунікація виходить із свободи як можливості, відмова від якої рівноцінна відмові від власного буття, коли зраджує самому собі через втрату іншого.

Незважаючи на спрямованість комунікативної філософії Карла Ясперса до Іншого, чимало запитань постають перед індивідом, який входить в екзистенційну комунікацію. Проблематизуючи себе як об'єкт самодослідження, Я робить крок до рефлексивної об'єктивації, тобто крок «в себе», а не «в спільноту». Безумовно, першою передумовою свідомої діяльності є усвідомлення себе. Але усвідомлення себе як екзистенції, згідно з філософією К. Ясперса, може посягати й на свободу Іншого, тобто визначення екзистенції Я може не вписуватися у взаємне свідоме розуміння. Визначаючи спілкування з Іншим як єдиний спосіб утвердження людської екзистенції, К. Ясперс залишає поза увагою інші можливості прояву людиною свого «Я». З комунікації наявного буття Я переходить не на новий рівень взаємодії, а занурюється в екзистенційну ситуацію.

Подальший розвиток комунікативної філософії здійснив Мартін Бубер, один із найцікавіших мислителів ХХ століття. Він створив оригінальну версію релігійного екзистенціалізму – так звану «діалогічну онтологію».

У праці «Я і Ти» Бубер звертає увагу на те, що існує три основні підходи, відношення людини до буття: Я-Воно, Я-Ти та ще одне відношення Я-Ти, де «Ти» означає божественне «Ти».

Зазначимо, що перше відношення раціоналістично-сцієнтичного типу М. Бубер називає також «функціональним» та «орієнтуючим». У відношенні Я-Воно світ постає перед людиною як множина предметів і знарядь, які можуть знадобитися нам у досягненні поставлених цілей та втіленні інтересів. Але можливий й інший тип відносин – «актуалізований», «зустрічний», «особистісний», «діалогічний». Можна звертатися до предметів, людей та Бога як до Ти. «Ти зустрічається мені з милості – через пошуки його не знайти. Але те, що я промовляю до нього засадниче слово, становить учинок мого ества, мій істотний учинок» [2, с. 37]. Тоді Інший уже не є одним із багатьох об'єктів, які постають перед Я. Не будь-які міжлюдські стосунки відразу є відношенням Я-Ти. Дійсність «Воно» ми отримуємо в досвіді, натомість дійсність «Ти» переживаємо. Переживання – це своєрідне співвідчування, співрозуміння. Таким чином, Я Іншого відкривається як Ти.

За М. Бубером, у відкритті «Ти» настає і глибше розуміння самого себе. Адже кожне переживання – це співпереживання, тобто існує своєрідний пізнавальний резонанс, який веде до того, що відкриваючись для духовного світу Іншого, Я відкриває також і своє життя. У зіткненні з «Ти» постає духовність «Я».

Ще однією суттєвою властивістю зустрічі Я-Ти, окресленою в праці М. Бубера, є її минуність. Світ зустрічі, тобто світ Ти, неминуче вертається до світу Воно. Так відбувається, коли вичерпується взаємопереживання в комунікації, взаємне «ставання». Комунікація – це процес, який необхідно жити. Жити зсередини, як зазначає М. Бубер, – вкладати новий зміст у слова, відкривати себе Іншому. Проте філософ розглядає зовнішні щодо діалогу чинники – оточення Я-Ти, ті ж ідеї К. Ясперса, які покликанні творити спільність, але можуть чинити й зворотню дію між Я і Ти. Філософ наголошує на драматизмі діалогу. Однак, незважаючи на те, що діалог має суто метафізичний характер, не варто заперечувати двоїстість людської природи і не враховувати інших чинників.

Зазначимо, що М. Бубер постає критиком своєї сучасності. Він вказує на потребу оновлення людської здатності до істинної розмови, яка в наші часи стала справді неможливою [2, с. 140]. Цікаво, що теза ця прозвучала в контексті, відмінному від сучасного – віртуального. Добра розмова полягає не в тому, що звучить багато слів, а в тому, що звучать ті слова, які ведуть до побудови взаємних стосунків. М. Бубер звертає увагу на зловживання словами, які призводять до руйнування відношення Я-Ти. Розмова як вираз глибокого й автентичного діалогу можлива лише тоді, коли партнера розмови розуміють як неповторну особистісну екзистенцію.

Сучасна культура загалом та європейський раціоналізм зокрема були для М. Бубера синонімом відчуження, «утилітарним етосом», де людина втратила здатність спілкуватися з Богом, світом та сама з собою. У своєму бунті проти раціональності, проти розчинення особистості в абстрактних категоріях

М. Бубер слідував за С. К'єркегором. Але, визнавши особистість як абсолютну цінність, М. Бубер, на відміну від С. К'єркегора, стверджував, що вона може існувати тільки через спілкування з іншими особистостями. Саме через спілкування можливе подолання відчуження та відновлення автентичного буття людини.

Отже, екзистенційне розуміння комунікації репрезентує парадигму саморозуміння, у якій людина постає духовною істотою, що прагне пізнавати себе та Іншого, звільняючись від марноти світу, стверджуючи власну свободу в екзистенції.

Звернення комунікативної філософії до інтерсуб'єктивності пов'язано з виходом людини за рамки свого «Я», з проблематизацією взаємодії з «Ти», що відбувається через істотні відмінності у культурних, етичних та життєвих цінностях. Основні тенденції розвитку філософії комунікації інтерсуб'єктивного типу сформували Юрген Габермас та Карл-Отто Апель.

Ю. Габермас зазначає, що безперервні вагання між емпіричним та трансцендентальним способами аналізу, між радикальною саморефлексією та напередпомислимим, що не дає себе схопити у рефлексії, свідчать про завершення ери філософії свідомості та перехід до нової парадигми – парадигми взаєморозуміння: «Якщо ми можемо на мить припустити модель зорієнтованої на взаєморозуміння дії, ... тоді об'єктивація та відповідна їй активність суб'єкта пізнання, спрямованого на самого себе та на цінності у зовнішньому світі, більш вже не є привілейованими. У парадигмі взаєморозуміння ґрунтовною стає перформативна настанова учасників інтеракції, які координують свої плани дій у ході досягнення порозуміння про щось у світі» [10, с. 289]. Прірву між трансцендентальним та емпіричним, яка притаманна філософії свідомості, необхідно долати через інтерсуб'єктивні відносини. У цьому ж контексті «... парадигма пізнання предметів повинна бути заміненою на парадигму взаєморозуміння між людьми, які здатні промовляти та діяти» [10, с. 288]. Отже, провідною тенденцією Західної філософії ХХ ст. стала відмова від віри у фундаментальні властивості людської свідомості й перехід до нової парадигми, що оперує такими поняттями, як взаєморозуміння, інтерсуб'єктивність, мовленнєва діяльність.

Ще до появи двотомної праці «Теорія комунікативної дії» Ю. Габермас увів низку фундаментальних для цієї теорії понять. Його зусилля було зосереджено на розрізненні та протиставленні інструментальної та комунікативної дії. Втіленням інструментальної дії Ю. Габермас вважає сферу праці. Така дія упорядковується згідно з правилами, які ґрунтуються на емпіричному знанні. Під комунікативною дією мислитель розуміє таку взаємодію принаймні двох індивідів, яка упорядковується згідно з нормами, що приймаються як обов'язкові. Якщо інструментальна дія орієнтована на успіх, то комунікативна дія – на взаєморозуміння діючих індивідів, досягнення консенсусу. Згода щодо бачення ситуації та її очікуваних наслідків заснована на переконанні через аргументацію власного бачення, ніж на примусі. Вона передбачає координацію зусиль, спрямованих саме на взаєморозуміння.

Згідно з цією парадигмою, феномен комунікації або мовленнєвої взаємодії між людьми відіграє фундаментальну роль у бутті людини. «Комунікація визнається останнім підґрунтям і свідомості, і пізнання, і суспільного буття» [5, с. 7]. Найважливішим завданням габермасівської філософії комунікації є раціональне обґрунтування універсальних підстав людського взаєморозуміння й гармонізації стосунків між людьми в соціумі та між людиною й довкіллям.

Відтепер філософія комунікації акцентує увагу на мовній проблематиці, що відповідає провідним напрямом філософських досліджень ХХ ст. – герменевтиці, аналітичній філософії, семіотиці, феноменології. Однак погляд комунікативної теорії на роль мови в бутті людини був дещо відмінним від інших. Карл-Отто Апель наголошує на ролі мови як трансцендентально-герменевтичного чинника. Аналізуючи мову в межах суб'єкт-суб'єктних відносин, філософ трактує ці відношення «як інтерсуб'єктивну комунікацію, яка в принципі не може бути зведеною до мовної передачі інформації... Мова постає в цьому контексті не лише механізмом об'єктивації інформації та експресивним засобом, але й медіатором розуміння» [12, с. 63]. Феномен мови в комунікативній філософії інтерпретується не лише як знакова система, але й як трансцендентальна, ідеальна величина, яка є конститутивною для людського буття та світосприйняття. Найважливішим у цьому питанні є комунікативна функція мови. Зокрема, Вольфганг Кульман зазначає: «Тепер виявляється, що важливим результатом розумно інтерпретованої теорії мовленнєвих актів є не лише функція репрезентації – одна з багатьох можливих і цілком рівноправних функцій мови, але й те, що використання пропозицій в констатаціях і висування претензій на істинність для висловлювань стають можливими передусім через використання мовленнєвих феноменів, які традиційно вважалися насправді комунікативними. Репрезентативна функція мови, яка традиційно абсолютизувалась, обмежуючи комунікативну функцію, насправді є залежною від неї. Досягнення взаєморозуміння кимось стосовно чогось за допомогою мови є універсальним моментом. Репрезентація чогось у висловлюваннях є окремим випадком використання мови, який стає можливим завдяки всезагальній структурі мовленнєвої системи взаєморозуміння» [3, с. 14].

Комунікативна практична філософія спирається на трансцендентальну (ідеальну) мовленнєву прагматику, беручи за вихідний пункт філософування повсякденне мовне спілкування. Власне поняття трансцендентальної комунікації відображає універсальний досвід людства, усуває все часткове, що

існує в реальній комунікації. Трансцендентальна комунікація не походить від реальної, а є її регуляторним принципом. Мовленнєво-комунікативна діяльність є конститутивною як щодо цілераціональної діяльності, так і щодо пізнання об'єктивного світу. Тому можливим стає шлях до абсолютно «чистої», «ідеальної» комунікативності або «чистої» інтерсуб'єктивності [1]. Така ідеальна комунікація повинна керуватися певними раціональними та моральними нормами, втіленням яких стає дискурсивна етика. Така теорія постає в руслі комунікативної філософії як методологія, яка застосовується до будь-яких типів мовленнєвої інтерсуб'єктивної взаємодії.

Виникнення дискурсивної етики в руслі комунікативного перевороту є відповіддю на вимогу часу. Монологічна етика І. Канта вичерпала себе, в умовах активних соціальних перетворень, після двох світових війн змінила себе і форма ведення соціальнозначущої комунікації. Трансформація філософії, згідно з К.-О. Апелем, здійснюється в напрямку трансцендентальної прагматики, яка перетворює філософію зі справи одного у надбання цілої спільноти філософів, пов'язаних інтерсуб'єктивною взаємодією. Така модель транспонується і на суспільство, у якому відбувається дискурс що артикулює соціальні та моральні норми, які, згідно з філософією Ю. Габермаса, набувають своєї легітимності тільки за умови визнання їх кожним учасником дискурсу.

Таким чином, перехід від суб'єктивності до інтерсуб'єктивності означає зародження у філософії комунікації **парадигми взаєморозуміння**. Пізнання Іншого стає метою, яка втілюється в єдиному соціальному дискурсі, що спрямований на досягнення консенсусу.

Поряд із дослідженням дискурсу як середовища утвердження норм та цінностей, виникає бачення його як структури з власними правилами, заборонами та умовами залучення Іншого. Представник американського постмодернізму Джоан Флекс зауважує, що істинне судження може формувати той, хто приймає правила деякого дискурсу або готовий поєднувати кілька дискурсів. Кожен дискурс має власний особливий набір правил або процедур, які керують продукуванням того, що можна вважати змістовим (таким, що має сенс) або істинним висловлюванням. Кожен дискурс або «дискурсивне утворення» водночас і надає, і обмежує можливість. Правила дискурсу дають нам змогу формувати певні типи висловлювань та істинні судження, але вони ж і змушують нас залишатися всередині цієї системи та формувати тільки ті висловлювання, що узгоджуються з її правилами. Загалом дискурс не може бути істинним або хибним, оскільки істина завжди залежить від контексту і діючих правил. Дискурси локальні, гетерогенні і часто несумірні. Не існує таких дискурсивно незалежних або трансцендентальних правил, що могли б керувати дискурсами або вибором між ними. Істинні судження в принципі не існують поза дискурсом. Це не означає, що істини немає взагалі, але що вона є дискурсивно залежною [7, с. 35]. Попередня узгодженість правил, а не непереборна сила або об'єктивна істина, дає змогу вирішувати конфлікти.

Постмодерністські дискурси відмовляються від панівних наративів західної філософії. Відкриття нового знання може залежати від розколу владних відносин, що існували раніше. Ж.-Ф. Ліотар вважає, що в спрощеному вигляді постмодернізмом можна називати недовіру до «метаоповідей» – метанаративного механізму легітимації знань. Тому наука повинна була легітимізувати свої правила гри через створення метадискурсу. Коли цей метадискурс застосовується до тієї чи іншої «метаоповіді», то науку, яка співвідноситься з цим метадискурсом, називають «модерном». Тобто в модерні правило консенсусу між відправником і одержувачем ціннісного висловлювання щодо істини вважається прийнятним, якщо воно вписується в перспективу «можливої однастайності розважливих розумів» [4], таким чином, в модерні знання легітимізується через метаоповідь. Основна критика Ж.-Ф. Ліотара спрямована проти гранднاراتивів. Метанаратив є дискурсом влади, що позбавляє індивіда можливості вільно обирати метаприскрипції, тобто передумови, правила мовленнєвої гри. На місце єдиного метанаративу приходять безмежна кількість мікронаративів, що диференціюють між собою окремі дискурси. Консенсус у такій ситуації не є головною метою, він є процесом, станом дискусії, результатом якої є паралогія – знищення стійкого смислу в мовних іграх, побудова комунікації на основі плюралізму думок [4].

На відміну від традиційного негативного ставлення до влади як апіорі репресивної, Мішель Фуко пропонує позитивну концепцію. Владу він оцінює як засіб досягнення нових позитивних цілей, вираження нових поглядів та суджень [11, с. 47]. До джерел влади традиційно зараховують економічне домінування, ідеологію, військову силу. Додатковим джерелом влади є дискурс [11, с. 48], який згідно з М. Фуко відображає зв'язок: «Знання – це влада». Підґрунтям цієї тези є розуміння того, що описати реальність за допомогою мови рівноцінно її пізнанню і/або встановленню правил для її пізнання та характеристики, контролю та управління нею. Цей зв'язок між знанням та владою не завжди має ідеологічний контекст, адже спроби категоризації дійсності в мовленні зрідка зумовлені політичними інтересами або ж інтересами окремих соціальних класів та груп. Влада як форма виявлення відносин домінування, що реалізуються різними засобами, завжди соціально та культурно зумовлена певними етнічними та історичними контекстами, важливими атрибутами яких є мовна репрезентація соціуму, тобто дискурс.

Дискурс, згідно з міркуваннями М. Фуко, не володіє характеристикою обов'язковості. Істина та консенсус не завжди є метою комунікації, натомість ризикований порядок дискурсу робить його закритим для тих суб'єктів комунікування, що нездатні впливати на формування метанаративу. М. Фуко припус-

кає, «... що в будь-якому суспільстві виробництво дискурсу одночасно контролюється, піддається селекції, організовується і перерозподіляється за допомогою деякої кількості процедур, функція яких – нейтралізувати його владні повноваження і пов'язані з ним небезпеки, приборкати непередбачуваність його події, уникнути його такої повноважної, такої загрозливої матеріальності» [8, с. 265]. Філософ вважає, що дискурс постає середовищем прояву найбільш негативних рис соціальних інститутів. Воля до знання, яка є першопричиною формування дискурсу, ініціює появу процедур виключення, опирається на інституційну підтримку та інституційне розподілення, що дає змогу здійснювати тиск на інші дискурси.

Дискурс влади та дискурс Інших М. Фуко доречно трактувати згідно з термінологією Ж.-Ф. Ліотара. Дискурс влади – це метанаратив, а дискурс Інших – це мікронаративи. Поняття макро- та мікронаративів є ключовими в трактуванні феномена комунікації постмодернізмом. Таким чином, метанаратив є обмеженим від зовнішніх впливів, легітимується на підставі норм, що існують як загальнозначущі, та цінностей, які не обов'язково є відображенням переважаючих інтенцій комунікантів-учасників дискурсів. На противагу метанаративу виникають мікронаративи, які обмежуються за допомогою процедур виключення.

Згідно з філософією М. Фуко, макронаратив та мікронаративи є взаємосуперчними. Однак у сфері відкритості інформаційного суспільства існування єдиної нарації зумовлюється саме плюралізмом думок. Дискурс Інших володіє перевагою множинності нарації, без якої знання не могли б динамічно розповсюджуватися у сучасному соціумі. Макронаратив – це цінності та свободи, які було легітимовано шляхом використання опозиції істинного та хибного. Таким макронаративом, наприклад, сьогодні виступає європейська наднаціональна ідентичність, яка утверджує в собі людську рівність, гідність та свободу думки, а національні ідентичності (мікронаративи) є дискурсами, які спрямовані на самоутвердження спільноти людей у спільній культурній та історичній спадщині. Отже, макронаратив та мікронаративи не завжди є взаємовиключними, навпаки, вони утворюють мінливу мережу дискурсів, в якій воля до знання реалізується через комунікативну дію та пошук консенсусу.

Віртуалізація суспільної діяльності людини призвела до зміни середовища функціонування і відкрила новий зміст поняття комунікації як процесу активної взаємодії, яка здатна призводити до позитивних соціальних змін. Мережа дискурсів відтепер отожднюється із соціально-комунікативними Інтернет-мережами, а падрадигма дискурсивно-нарративних практик постає як домінуюча в сучасній філософії комунікації.

Отже, згідно із зазначеними вище тенденціями розвитку філософської думки, ми виділяємо у розвитку філософії комунікації три основні парадигми: саморозуміння, взаєморозуміння та дискурсивно-нарративних практик. Ці парадигми є взаємопов'язаними та продовжують співіснувати в сучасному світі віртуальної комунікації.

Література:

1. Апель К-О. Трансцендентально-герменевтическое понятие языка [Електронний ресурс] / Карл-Отто Апель. – Режим доступу : http://society.polbu.ru/appel_philotransform/ch26_i.html
2. Бубер М. Я і Ти. Шлях людини за хасидським вченням / Мартін Бубер ; пер. з нім. В. Терлецький. – К. : Дух і Літера, 2012. – 272 с.
3. Кульман В. Трансцендентально-прагматична позиція // Топос. – 2000. – № 2. – С. 11–20.
4. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна [Електронний ресурс] / Ж.-Ф. Лиотар. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/liot/.
5. Ситниченко Л. А. Першоджерела комунікативної філософії / Л. А. Ситниченко. – К. : Либідь, 1996. – 172 с.
6. Ружмон Д. Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців / Д. Ружмон. – Львів : Літопис, 1998. – 275 с.
7. Флэкс Дж. Postmodernism and Gender Relations in Feminism Theory / Дж. Флэкс // Введение в гендерные исследования (хрестоматия). – Харьков – СПб. : Алетейя, 2001. – Ч. 2. – 170 с.
8. Фуко М. Порядок дискурсу / М. Фуко // Соціальні, економічні та релігійні. виміри свободи: Зб. текстів / уклали : Ю. Біленко, А. Карась, В. Терещенко, О. Фешовець. – Львів, 2002. – С. 264–291.
9. Ясперс К. Духовная ситуация времени [Електронний ресурс] / К. Ясперс. – Режим доступу : <http://psylib.org.ua/books/yaspk01/index.htm>.
10. Butler Chr. After the Wake: An essay on the contemporary avantgarde / Chr. Butler. – Oxford, 1980. – 177 p.
11. Foucault M. Power / Knowledge: Selected interviews and other writings 1972-1977 / ed. C. Gordon. – London : Harvester Press, 1980. – 120 p.
12. Habermas J. Between facts and norms. Contribution to a discourse theory of law and democracy / translated by William Rehg. – Cambridge, Massachusetts: 1996. – 674 p.
13. Habermas J. Justification and application. Remarks on discourse ethics / translated by Ciaran Cronin. – Cambridge, Massachusetts: 2001. – 230 p.
14. Jaspers K. Reason and Existence / trans. William Earle. – New York : Noonday Press, 1957. – 284 p.

Рецензент – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Львівського національного університету імені І. Я. Франка **В. П. Лусий**